

HZ. MUHAMMED'İN ÖZELLİKLERİNİN YAZI İLE ANLATIMI; HİLYE-İ ŞERİFELE

Betül GÜNDÜZ¹
HÜSEYİN GÜNDÜZ²

Geliş Tarihi: 21.12.2022 Kabul Tarihi: 19.01.2023

ÖZ

Muhammed'i tasvir eden minyatürlerde de yüzü, peçe ile örtülü bir şekilde resmedilmiştir. Sanatkârlar gerektiğinde O'nu tanıyanların ve görenlerin tariflerinden yola çıkarak Hz. Muhammed'in özelliklerini yazıyla anlatma yoluna gitmişlerdir.

Hilye Arapça bir kelimedir ve "süs, zinet, cevher, güzel sıfatlar, güzel yüz" gibi anlamlara gelmektedir. Hilye-i şerîf, hilye-i nebevî, hilye-i saâdet, ve hilye-i şerîfe gibi isimlerle de anılmaktadır. İslam edebiyatı ve hat sanatında Hz. Muhammed'in fiziksel, insani ve ahlaki özelliklerini, tavır ve hareketlerini anlatan eserlere verilen isimdir.

Hz. Muhammed, kızı Hz. Fâtıma'nın, bir daha yüzünü göremeyeceği endişesini dile getirmesi üzerine damadı Hz. Ali'ye "Hilyemi yaz; benden sonra onu gören, beni görmüş gibi olur" demiştir.

Hat sanatında nesih yazısına yön veren Hattat Hâfız Osman'ın (1642-1698) levha olarak tasarlayıp yazdığı bu metin, günümüze kadar hattatların en çok tercih edip yazdıkları hilye formu olarak benimsenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hilye, süs, Hz. Muhammed, Hâfız Osman, gül

ABSTRACT

THE EXPRESSION OF THE CHARACTERISTICS OF HZ. MUHAMMED BY WRITING

Muslim artists have refrained from painting the holy persons. Hence, except for a few miniaturists, no artist dared or felt the need to paint a picture of Prophet Muhammad. In the miniatures depicting Prophet Muhammad, his face is depicted as covered with a veil. When necessary, the craftsmen chose to describe the characteristics of Muhammad in writing, based on the descriptions of those who knew and saw the Prophet.

Hilya is an Arabic word and it means "ornament, adornment, gem, beautiful adjectives, beautiful face". Hilya, also known as hilye-i şerîf, hilye-i nebevî, hilye-i saâdet, and hilye-i şerîfe in Turkish, is the name given to work that describes the physical, human and moral characteristics, attitude and behaviour of Prophet Muhammad in Islamic literature and calligraphy.

When Prophet Muhammad expressed his concern that his daughter Fatima would never see his face again, he told his son-in-law Ali: "Write my hilya; whoever sees it after I am gone, it will be as if they see me."

The hilya, which was designed and written by the calligrapher Hafiz Osman (1642-1698), who pioneered the naskh script in calligraphy, has been adopted as the most preferred and written hilya form by calligraphers until this day.

Keywords: Hilye, süs, Hz. Muhammed, Hâfız Osman, gül

1 Arş. Gör., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Tezhip Anasanat Dalı, ORCID: 0000-0003-3443-7393, betul_gunduz@hotmail.com

2 Dr. Öğr. Üyesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Hat Sanatı Anasanat Dalı, ORCID: 0000-0001-7455-597, huseyin.gunduz@msgsu.edu.tr

Giriş

XVIII. yüzyılda tezhip sanatındaki durgunluğa karşı hat sanatında önemli gelişmeler görülmektedir. Özellikle hat sanatında nesih yazısına yön veren Hattat Hâfız Osman'ın (1642-1698) levha olarak tasarlayıp yazdığı hilye-i şerîfeler, günümüze kadar hattatların en çok tercih edip yazdıkları hilye formu olarak benimsenmiştir.

Müslüman sanatkârlar, kutsal kişilerin resimlerini yapmaktan kaçınmışlardır. Dolayısıyla, Hz. Muhammed'in resmini yapmaya birkaç minyatür dışında hiçbir sanatkâr cesaret edememiş ve gerek duymamıştır. Hz. Muhammed'i tasvir eden minyatürlerde de O'nun yüzü, peçe ile örtülü bir şekilde resmedilmiştir. Sanatkârlar gerektiğinde Hz. Peygamber'i tanıyanların ve görenlerin tariflerinden yola çıkarak Hz. Muhammed'in özelliklerini yazıyla anlatma yoluna gitmişlerdir.

Hilye Arapça bir kelimedir ve "süs, ziynet, cevher, güzel sıfatlar, güzel yüz" gibi anlamlara gelmektedir (Devellioğlu, 1984, s. 442). Hilye-i şerîf, hilye-i nebevî, hilye-i saâdet, ve hilye-i şerîfe gibi isimlerle de anılan hilye, İslam edebiyatı ve hat sanatında Hz. Muhammed'in fiziksel, insani ve ahlaki özelliklerini, tavır ve hareketlerini anlatan eserlere verilen isimdir.

Hz. Muhammed, kızı Hz. Fâtıma'nın, bir daha yüzünü göremeyeceği endişesini dile getirmesi üzerine damadı Hz. Ali'ye "Hilyemi yaz; benden sonra onu gören, beni görmüş gibi olur" demiştir (Acar, 1999, s. 151-152). Hilyelerin çoğu Hz. Ali, Hz. Ayşe ve Hz. Hasan'ın, bazılarını da Abdullâh bin Ömer, Enes bin Mâlik, Ebû Hüreyre, ibn-i Hâlid, Ebû Tufeyl gibi güvenilir hadis râvîlerin ifadeleri ve aktardıkları hadislerden oluşur. Hz. Muhammed'le ilgili bu bilgiler bir eser durumuna gelmeden önce, kişilerin belleğinde saklanır veya siyer ve hadis kitaplarında parçalar hâlinde yazılı olarak bulunurdu (Acar, 1999, s. 152).

Hz. Muhammed'i görmüş, tanımış ve sohbetinde bulunmuş kişiler, onun özelliklerini kendi ilim ve idrakleri ölçüsünde tespit etmeye çalışmışlar; bu durum, hilye konusunda farklı rivayetlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Söz konusu rivayetlerde Hz. Peygamber'i anlatabilmek için dönemin Arapçasında çok sık kullanılmayan kelimelere başvurulmuştur. Bu sebeple rivayetlerin anlaşılması için bunlara şerh³ düşülmesi yoluna gidilmiştir.

Hilyelerde çoğunlukla Hz. Muhammed'in fiziksel özelliklerine yer verilmiştir. Bazı eserlerde ruhi yapısıyla ilgili özellikler de anlatılmıştır. Zaman içinde diğer peygamberler, Hulefâ-yi Râşidîn⁴ ve Aşere-i Mübeşşere⁵ ile din büyükleri için de hilyeler yazılmıştır.

Hat Sanatında Hilyeler

Levha Hilyeler

Hz. Muhammed'in hilyeleri önce Müslümanlar arasında bir saygı göstergesi olarak göğüs cebinde taşınmak üzere nesih hattıyla yazılmıştır. Hilye metinlerinin, ilk defa XVII. yüzyılın en meşhur hattatı Hâfız Osman tarafından levha şeklinde yazıldığı kabul edilmektedir. (Görsel 1)

Hâfız Osman, hilye için bu klasik formu geliştirmeden önce katlanıp göğüs cebinde taşınabilecek ölçüde nesih hattıyla, Türkçe mealli hilyeler yazmıştır. 22x14 cm ölçüsünde, dikey dört sütun üzerine düzenlenmiş olan, asıl hilye metni düz satır hâlinde, Türkçe tercümesi ise ince bir nesih hattıyla üçgen oluşturacak şekilde yazılmıştır. Bu örnekten sonra, Hâfız Osman'ın asırlarca itibar görüp devam edecek olan hilye formu için, Hz. Ali rivayetinin Arapça metnini yazmaya başladığı görülmektedir (Taşkale-Gündüz, 2011, s.26). (Görsel 2)

Hâfız Osman, hilyelerde besmele, ayet ve dört halifenin isimlerini sülüs, hilye metnini nesih, imzayı ne-

3 Şerh, bir ibareyi veya eseri açıklama, bir kitabın ibaresini kelime kelime açıp izah ederek yazılan kitap anlamındadır.

4 İlk dört halife: Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali.

5 Hz. Muhammed tarafından sağlıklarında cennetlik oldukları müjdelenen on kişi (Hz. Ebû Bekir bin EbîKuâfe, Hz. Ömer bin-il Hattab, Hz. Osman bin Affân, Hz. Ali bin EbîTâlib, Hz. Talha bin Übeyd-illâh, Hz. Zübeyr bin-il - Avvâm, Abdürrahman bin Avf, Ebû Ubeyde bin-il-Cerrâh, Said bin Zeyd ve Sa'd bin Ebî Vakkas).

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
أَنَّ مِنْ سُكَّانِ وَانَةِ

عن علي كان إذا وصف النبي صلى
الله عليه وسلم قال له يكن بالطويل المعطط
ولا بالقصير المتردد كان زعبة من القوم وله يكن
بالجعد القطط ولا بالتبسط كان جعداً رجلاً وله يكن
بالمطهر ولا بالكتم وكان في لوجه تدوير بعض شرب
أدع العينين أهدأ الأشفار جليل المشاش والكبد
ذو مسرب شرب الكفين والقدمين إذا مشى يتفلق كأنما
يمشي في صلب وإذا الفت الفت معاً بيك كنفنا
حاشم النور وهو خاله النبيذ

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ

اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى الرَّحْمَةِ وَشَفِّيعِ الْأُمَّةِ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ
كُنْتُمْ أَضْعَفُ الْكُتَابِ عِثَانُ الْمَعْرُوفِ بِحَافِظِ الْقُرْآنِ غَفَرَ اللَّهُ لَهُ وَلِوَالِدَيْهِ
وَلِمَنْ نَظَرَ فِيهِ مِنْهُ لَا مَعْرُوفَ سِتْنِثَلَاثَ وَانَةِ قَالَتْ مِنْ حَجْرَةَ مِنَ الْعَرَفَةِ الشَّرِيفِ

Görsel 1
Hafız Osman,
Hilye-i Şerife,
1691 M, CBL, T,
559.4, Dublin.

Görsel 2
Hâfız Osman,
Hilye-i Şerîfe,
1668 M, 22x14
cm., DEMSA,
İstanbul.

sih veya icâze/rikâ' hatlarıyla yazmış; bazen besmele için muhakkak yazısını kullanmıştır.

Tarih boyunca hattatlar hilye yazmaktan onur duymuşlar, hilye yazmayı şeref kabul etmişlerdir. Hâfız Osman'dan sonra hilye yazan hattatlar arasında en önde gelen isimler, Yedikuleli Seyyid Abdullah (1081/1670-1144/1731), Mahmud Celâleddin (ö.1245/1829) (Görsel 3), Yesârîzâde Kazasker Mustafa İzzet Efendi (öl.1265/1849), Kazasker Mustafa İzzet Efendi (1216/1801-1293/1876), Mehmed Şefik (1235/1819-1297/1880), Mehmed Şevki (1245/1829-1304/1887), Yahyâ Hilmi (1249/1833-1325/1907), Hasan Rıza (1265/1849-1338/1920), Ahmed Kâmil Akdik (1278/1861-1360/1940) ve Hâmid Ayaç (1309/1891-1402-1982)'tir.

Hilyeler çeşitli ölçülerde yazılmıştır. Göğüs cebine konacak ölçülerde yazılmış olduğu gibi duvarlara asılmak üzere, iki metre yüksekliğinde yazılmış olanları da vardır. Hilye ölçüleri arttıkça, kullanılan yazılar celîleşir (irileşir). XIX. yüzyılda büyük boy kâğıt üretimi geliştiği için, hilyeler daha büyük ölçüde yazılmaya başlanmıştır. Büyük ölçüde hilye yazımını, her boyda 200'ün üzerinde hilye yazmış olan Hattat Kazasker Mustafa İzzet Efendi başlatmış ve sülüs-muhakkak ve nesih hatları da "celî" özelliğini kazanmıştır. Pek çok sayıda hilye yazmış olan Hattat Hasan Rızâ, büyük ölçüde hilyelerin etek kısmına celî sülüs hattıyla "Sen olmasaydın, sen olmasaydın, ben bu âlemleri yaratmazdım" mealindeki hadis⁶ metnini ekleyerek, hilye yüksekliğini iki metrenin üzerine çıkarmıştır (İ.Ü. Ktp., Ay, nr.4282 ve Bâlâ Camii). Hattat Mehmed Fehmi, metin kısmında sülüs hattını kullanmasına ilave olarak hilyelerde gubârî⁷ hattına da yer vererek çiçek motifleri oluşturmuştur. Özellikle XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başlarında, bazı hilyeler kâğıt üzerine yazıldıktan sonra tahta üzerine yapıştırılmıştır. Bu hilyelerin çoğu, ağaç kurtları tarafından delik deşik edilmiş ve çoğu camsız, çerçevesiz korunduğu için, bazı yerleri bozulup dökülmüş ve tahtalar islenmiş olarak görülür. Ahşap üzerine yapıştırılan hilyelerin üst kısımları tepelik oluşturacak şekilde oyulup kesilmiş; buralara taç formunda

gösterişli bir tezhibin yanı sıra Medine-i Münevvere ve Mekke-i Mükerreme, bazen de Kâbe minyatürleri yapılmıştır. (Görsel 4)

Hilye Levhalarının Bölümleri

Hâfız Osman tarafından geliştirilen hilye formunda yer alan bölümler şu şekildedir: (Görsel 5)

Başmakam: Bu bölüme "besmele" veya "eûzu besmele", bazen de besmelenin içinde geçen Neml suretinin 30. ayeti⁸ yazılır.

Göbek: Hilye metninin başlayıp büyük bir kısmının yer aldığı bölümdür. Genellikle dairevi olmakla beraber, özellikle ta'lik hattıyla yazılan metinler için oval veya dörtgen şeklinde düzenlenmiş olan bu bölüme "gövde" (Derman, 2002, s. 47) adı da verilir.

Hilal: Göbek kısmının daire şeklinde düzenlenmesi hâlinde, uçları yukarıda birleşerek göbeği çevreleyen bölümdür. Çoğu zaman sıvama altın sürülüp bırakılan, bazen de tezhiplenen bu bölüme, her hilyede rastlanmaz. Hz. Peygamber nuruyla dünyayı aydınlattığı için güneş ve aya benzetilmiş ve hilyenin göbek kısmında güneş, onu çevreleyen bölümde de hilal şekli oluşturulmuştur (Taşkale, 1990, s. 94). Hilyenin göbek bölümünde hilalin dışında kalan ve kareye tamamlanan alanın dört köşesine Hulefâ-yi Râşidîn (dört halife) isimleri yazılır.

Hiz. Ebûbekir | Hiz. Ömer | Hiz. Osman | Hiz. Ali

Göbek bölümünde bazen Hz. Muhammed'in en çok bilinen dört isminin (Ahmed, Mahmûd, Hâmid, Hamîd) yazıldığı örnekler de vardır. Hilyenin göbek kısmında bazen "Aşere-i Mübeşşere" (Cennetle müjdelenen on sahabe)⁹ adlarının, "Esmâ-i Hüsnâ"¹⁰ veya "Ashâb-ı Kehf"¹¹ ve tüm peygamber adlarının yer aldığı hilyeler de vardır (Acar, 1999, s. 155).

6 Kutsî Hadis, Hz. Muhammed'in anlamı vahye dayalı hadisleri için kullanılan bir deyimdir.

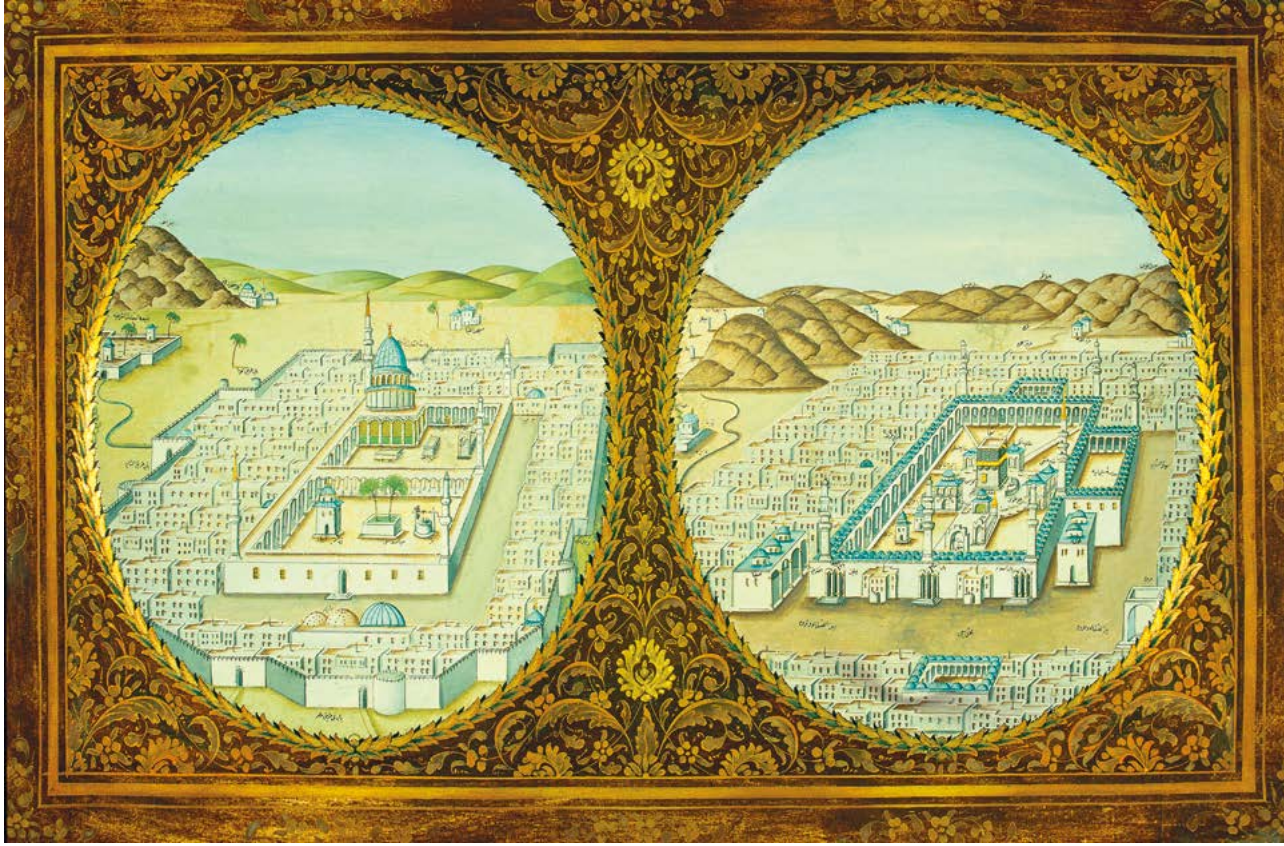
7 Gubârî, Arapça "toz" anlamındaki gubâr kelimesinden türetilen ve "toz" gibi anlamına gelen bir kelimedir. Gubârî hattı, gubârü'l-hilbe, kalemü'l-hilbe, kalemü'l-cenâh olarak da anılır.

8 "İnnehumîn Süleymâne ve innehubîsmillâhîrrahmânîhîrrahîm" (Mektup Süleyman'dandır ve Rahman, Rahîm olan Allah'ın adıyla başlar).

9 Göbekteki güneş ve ay motiflerinden sonra, bu on isimle "ashabımın her biri yıldız gibidir; hangisine uysanız doğru yolu bulursunuz" mealindeki hadise telmihte bulunduğu kabul edilmektedir (Derman, 2002, s. 47).

10 Allah'ın güzel isimleri için kullanılan tabir.

11 Bir mağarada yıllarca uyuduktan sonra tekrar uyandıkları Kur'an-ı Kerîm'de haber verilen yedi kişi.

Görsel 4
XVIII. yüzyıldan itibaren Hilye-i Şerîfelerde kullanılmaya başlanan Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere tasviri, XVIII. yüzyıl, SHM, İstanbul.

Ayet: Bu bölüme Hz. Muhammed’le ilgili bir ayet yazılır. En çok yazılan Enbiyâ suresinin 107. ayetidir: “Ve mâerselnâke illâ rahme(ten) lil-âlemîn” (Biz seni ancak âlemlere rahmet olsun diye gönderdik).

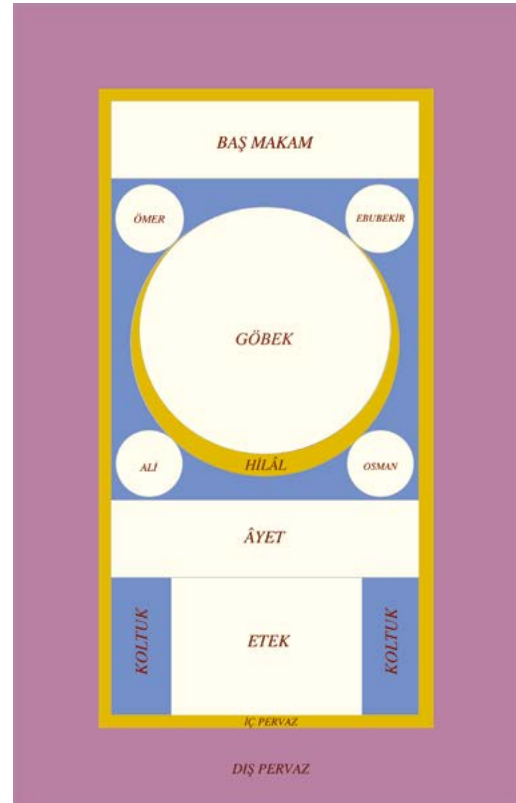
Diğer ayetler: “Ve inneke le alâhuluk(ın) azîm (ın)”

(Hiç şüphesiz sen büyük bir ahlaka sahipsin). Kalem Suresi 4. ayet. “Ve kefabî-llâhişehîd(en) Muhammed (un) rasûlullah”

(Muhammed’in Allah resûlü olduğuna Allah’ın şehâdeti yeter). Fetih Suresi 28 ve 29. ayetler.

Bu bölümde Kelime-i Tevhîd’in yazılı olduğu örnekler de bulunmaktadır (Acar, 1999, s. 156; Derman, 2002, s. 35).

Etek: Etek bölümü hilye metninin devamının, dua ve hilyeyi yazan hattatın imzasının, varsa yazılış tarihinin bulunduğu bölümdür. Hilyeyi yazan hattatın imzası ve yazılış tarihi en son satırda yer alır.

Görsel 5
Klasik bir hilye formunda bulunan bölümler.

Koltuklar: Genellikle dikdörtgen şeklindeki bu alanlar tezhip için ayrılmış boşluklardır. Bazı hilyelerde hattatın imzasını ve yazılış tarihini bu bölümlere yazdığı görülür.

İç Pervaz, Dış Pervaz: Yukarıda bahsi geçen bölümler iç pervaz ve dış pervaz ile çevrilir. İç ve dış pervazların kalınlık ölçüsü, hilyenin boyutlarına göre belirlenip tezhiplenir.

Hilye Metni

Hilye metinlerin büyük bir kısmı Hz. Ali'den rivayet edilen metindir. Hz. Ali'den (ö. 661) rivayetle gelen metnin tercümesi şöyledir (Derman, 2002, s. 33):

Hz. Ali (Allah ondan razı olsun), Hz. Peygamber'i (Allah'ın salat ve selamı onun üzerinde olsun) vafettiği zaman şöyle buyurdu. Hz. Peygamber'in boyu ne çok kısa ne de çok uzundu, orta boyluydu. Ne kıvrık kısa ne de düz uzun saçlıydı; saçı kıvrıkla düz arasında idi. Değirmi yüzlü, duru beyaz tenli, iri siyah gözlü ve uzun kirpikliydi. İri kemikli ve geniş omuzluydu. Göğsü ortadan karnına kadar kılsızdı. İki avucu ve tabanları dolgundu, yürüdüğü zaman sanki yokuş aşağı iner gibi rahatlıkla giderdi. Sağına ve soluna baktığında bütün vücuduyla dönerdi. İki omuzu arasında "nübüvvet mührü"¹² vardı. Bu, onun son peygamber oluşunun nişanesi idi. O, insanların en cömert gönüllüsü, en doğru sözlüsü, en yumuşak huylusu ve en arkadaş canlısı idi. Kendilerini ansızın görenler, heybeti karşısında sarsılırlar, fakat üstün özelliklerini bilerek sohbetinde bulunanlar O'nu her şeyden çok severlerdi. Onun üstünlüklerini ve güzelliklerini tanıtmaya çalışan kimse: "Ben gerek ondan önce ve gerekse ondan sonra, Resûlullah gibi birini görmedim" diyerek onu övmek konusundaki yetersizliğini itiraf ederdi. Allah'ın salat ve selamı onun üzerine olsun.

Hilye metnini okuyan kimse, Hz. Muhammed'i anlatan sözlerin özenle seçildiğini görecektir. Bir insanı sözlerle tarif etmek güçtür. Söz konusu olan kişi Hz. Muhammed ise, bu tarif daha da zorlaşır. Buna rağmen farklı kişilerin tarifleri arasında bir benzerlik vardır ve her birinin tarifi, diğerinin anlattığını tamamlar özelliindedir.

Hilye Tezhipleri

Hz. Muhammed'i tasvir eden hilyeleri yazıp tezhiplemekte, hattatlar ve müzehhipler tüm hünelerini göstererek sanatlarıyla yarışır hâldedirler. Hilyelerin manevi özelliği, grafik tasarımı ve metnin dışında kalan boşluklar, müzehhipleri âdeta tezhiplmeye davet eder. Hz. Muhammed'in hilyesini yazmak ve tezhiplemek, hattat ve müzehhipler için onur vesilesidir ve sanatlarını uygulamada ulaşacakları en son seviyedir. Hilyelerin yazılacağı kâğıt özenle seçilir; gözü yormayacak açık renklerde olmasına dikkat edilir.

Hilyelerde hattın, yazıldığı kâğıt ile uyum sağlamasına nasıl dikkat ediliyorsa, tezhibin renklerinin de uyum içerisinde olmasına önem verilir. Hilyelerin tezhibinde her renk gelişigüzel kullanılmamış, birbirine uyan ve birbirini tamamlayan renkler tercih edilmiştir. Altın ve lacivert, göbek ve koltukların zemin renkleri olarak en çok kullanılan renklerdir. Küçük alanlar içerisinde zaman zaman zemin rengi olarak siyah, çağla yeşili, kahverengine kaçan vişneçürüğü renkleri de kullanılır. Çiçek motiflerinin renklendirilmesinde kullanılan renkler pembe, kırmızı, sarı, turuncu ve mavi ve mor renkler ağırlıklıdır. Çiçeklerin dal ve yaprakları çoğunlukla altındır. İç pervaz rengi, genelde dış pervaz rengine zıt olacak şekilde seçilir. Örneğin: dış pervaz koyu yeşilse iç pervaz açık pembe ve mavi, dış pervaz lacivertse, iç pervaz açık yeşil veya pembe, dış pervaz siyah, vişneçürüğü ve kahverengiyse iç pervaz açık yeşil ve mavi olarak seçilebilir. İç pervaz ve hilal için zemin rengi olarak altın en çok tercih edilen zemin rengidir. Eğer dış pervaza klasik tezhip uygulanacaksa, göbek ve koltuk tezhiplerinde olduğu gibi, zemin rengi çoğunlukla altın ve lacivert olarak tercih edilir. Ancak, klasik tezhibin hilyeyi fazla yoracağı ve yazının önüne geçeceği kaygısıyla, dış pervaza fazla uygulanmamıştır. Müzehhipler dış pervazlar için çoğunlukla lacivert, siyah, koyu yeşil, kahverengi veya vişneçürüğü

12. Nübüvvet Mührü: Arapça peygamber anlamındaki "nebî" kelimesinden gelen nübüvvet peygamberlik, Nübüvvet mührü de peygamberlik mührü anlamındadır.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عشر
عن علي بن أبي طالب

عشر
عن علي بن أبي طالب

عن علي بن أبي طالب رضي الله عنه
كان إذا وصف النبي صلى الله عليه وسلم قال
لربك من الطويل المغنيط ولا بالقصير المتردد كان ربيته
من القوم ولربك من الجعد القطط ولا بالسبط كان
جعدا رجلا ولم يكن بالبطهم ولا بالكلم وكان في الوجه
تدوير أبصر مشرب أذبح العتيز أهدب الأشفار
جلبب المشائر والكعبد العرود وسرير شتر الكعيز
والقدميز إذا مشى يفتع كأنما يمشي في صبي
وإذا التفت التفت مبع

عشر
عن علي بن أبي طالب

عشر
عن علي بن أبي طالب

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ

بَرَكَتِي خَاتَمُ النَّبُوَّةِ وَهُوَ خَاتَمُ النَّبِيِّينَ أَحْوَدُ النَّاسِ صَدْرًا وَأَصْدَقُهُمْ
لُحْيَةً وَالسُّهْمُ عَرَبِيَّةٌ وَأَكْرَمُهُمْ عَشِيرَةٌ مَنْ رَأَاهُ بَدِيهَةٌ هَبَابٌ
وَمَنْ خَالَطَهُ مَعْرِفَةٌ أَحَبَّةٌ يَقُولُ نَاعِيَهُ لَأَرْزُقَنَّهُ وَأَبْعَدُهُ مِنْهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
أَلْفَمَ صَلَّى وَسَلَّمَ عَلَى نَجْمِ الرَّحْمَةِ وَشَفِيعِ الْأُمَّةِ مُحَمَّدٍ وَاللَّهُ وَصِيحَةُ أَيْمَعِينَ الظَّاهِرِينَ
كَتَبَهُ أَصْعَقُ الْكُتُبِ مَوْسُوغٌ فِي الْعُرُوفِ بِحَامِدِ الْأَمْدِيِّ غُفْرًا لِلَّهِ دُونَ أَمِينٍ ١٣٨٨

Görsel 6
Hamit Aytaç, Hil-
ye-i Şerife, 1968,
Tezhip: Rikkat
Kunt
77x51cm., DEMSA,
İstanbul.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ
كَانَ إِذَا وَصَفَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ
لَوْ كُنَّا بِالْقَطْرِ بِالْمَقَطِ وَلَا بِالْقَصْرِ بِالزُّرُودِ * كَأَنَّ رَبِّي
مِنَ الْعَوَالِمِ * وَأَيُّكُمْ إِجْمَعُ الْقَطْرُ * وَلَا بِالْمَقَطِ * كَأَنَّ
حَمْدًا جَلًّا * وَأَيُّكُمْ بِالْمَقَطِ * وَلَا بِالْمَقَطِ * كَأَنَّ رَبِّي
تَدْوِيرٌ * بِضَمِّ شَرَفٍ * أَوْجُ الْعَيْنَيْنِ * أَمَّا مَا لَا تُعْتَادُ
عَلَيْهِ الشَّائِرُ وَالْمَكِيدُ * الْعُرُودُ وَمَنْزِلَةُ اللَّهِ * عَنِ الْكَلْبِ
وَالْقَمِينِ * إِذَا مَشَى فَتَمَّعَ كَأَنَّ مَا يَشِي فِيهِ صَبَبٌ
وَأَنَّ اللَّحْمَ لَمَّا مَسَّ

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ * وَهُوَ خَيْرُ النَّبِيِّينَ * لَمْ يَكُنْ لَكَ صِدْقٌ * وَأَعْلَمُ مَا فِي
لَهْفًا * وَالْقَهْمُ * وَرَبُّكَ * وَأَكْبَرُ مِنْ عَشِيرَةٍ * مَنْ رَأَاهُ بِدِينِهِ مَشَاهِدًا
وَرَدَّ عَلَيْهِ بِمِرَّةٍ * عَمَلٌ * بِمَوْلَانَا * لَمْ يَكُنْ لَهُ دَرَجَةٌ * وَلَا يَكُنْ لَهُ رُتْبَةٌ * صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
اللَّهُ صَلَّى وَسَلَّمَ عَلَى النَّبِيِّينَ * وَشَفَعَهُمْ * وَأَمَّا مَا لَا تُعْتَادُ * عَنِ الْكَلْبِ

Görsel 7
Kazasker
Mustafa İzzet
Efendi, Hilye-i
Şerife, 1874,
Tezhip: Muhsin
Demironat,
220x120 cm.,
Özel Koleksi-
yon, İstanbul

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عن علي بن زياد عن طلحة بن يحيى عن أبيه
قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم
لربكم في الطير ما لم تعلمون ولا بالهضم
الذي تردون ولا بالهضم الذي تردون
من القوم ولا بالهضم الذي تردون
بجنتكم بجملة ولا بكم بالهضم
ولا بالهضم الذي تردون ولا بالهضم
الذي تردون انتم منكم انتم منكم
بجنتكم بجملة ولا بكم بالهضم
ولا بالهضم الذي تردون ولا بالهضم
الذي تردون انتم منكم انتم منكم
والله اعلم بالصواب وانما انتم
انتم منكم انتم منكم

وَمَا ارسلناك الا رحمة للعالمين

وَيُرْسِلُ الرِّيحَ بَحَارَ الشُّعْبَةِ وَهُوَ حَاكِمُ النَّبِيِّينَ
وَأَصْدَقُ فُهُمَ لِحَيْةٍ وَالْيَسْمُ حَرْبِيَّةٌ
بَلَدِيَّةٌ مَنَابِتُ وَمِنْهَا طَلْعُ بَعْرَةَ بَيْتِي
أَلْهَمَ صَبْلَ وَسَيْمَ عَلِيَّ بَنِي الرَّحْمَةِ وَشَقِيحَ الْأَنْدَلُسِ
فِي حَيْثُ وَآلِهِ وَصَحْبَهُ أَجْمَعِينَ
كَيْتَابُ الشُّعْبَةِ وَأَسْمَاءُ مَخْلُوعَاتِ الْأَرْبَعَةِ
بَيْنَهُنَّ مَخْلُوعَاتُ الْحَاجِّ الْعَبَّاسِيِّ فِي عَقْدِهِ

Görsel 8
Şevki Efendi
ve Bakkal Arif
Efendi'nin bir-
likte yazdıkları
Hilye-i Şerife,
Tezhip: Baha-
eddin Efendi,
Özel Koleksi-
yon, İstanbul.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ

Görsel 9
Hüseyin
Gündüz,
Hilye-i Şerîfe,
128x97, Özel
Koleksiyon,
İstanbul.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ
كَانَ إِذَا وَصَفَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ
لَمْ يَكُنْ بِالطَّوِيلِ الْمَغْطِ وَلَا بِالْقَصِيرِ الْمَشْرُودِ كَانَ رُبْعَةً
مِنَ الْقَوْمِ وَلَمْ يَكُنْ بِالْمُجَدِّ الْقَطَطِ وَلَا بِالْمَسْجُوطِ كَانَتْ
رِجَالُهُ وَهَيْبَتُهُ كَالْمَطْهَمِ وَلَا بِالْمُكَلَّمِ وَكَانَ فِي الْوَجْهِ
تَلَوُّنٌ أَيْضًا مُسْتَرَبٌّ أَدْمَجَ الْعَيْنَيْنِ أَهْدَبَ الْأَسْفَارِ
حَبِيلَ الْمَشَائِشِ وَالْكَفِيدِ أَعْرَدَ دُومَسْرَبَةً شَتَرَ الْكَهْفَيْنِ
وَالْقَدَمَيْنِ إِذَا مَشَى يَتَقَلَعُ كَأَنَّمَا يَمْشِي فِي صَبِيءٍ
وَإِذَا التَفَتَ التَفَتَ مَعًا

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ

بِزَكَّاتِهِ خَاةَ الْبُؤَةِ وَهُوَ خَاةَ النَّبِيِّينَ أَعْرَدَ النَّاصِرَ صَدْرًا
وَاصْدَقَهُمْ فَحْمَةً وَالْيَهُودَ عَرَبِيَّةً وَأَكْرَمَهُمْ عَشِيرَةً مِنْ مَنَازِلِهِ
بِدَهَاءِ هَابَةٍ وَمَنْ خَالَطَهُ مَعْرِفَةَ أَحَبَّهُ يَقُولُ نَاعْتَهُ لَمَّا رَأَى قَبْلَهُ وَلَا يَجِدُهُ
بِشَلَّةٍ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ وَأَرْزُقْ عَلِيَّ سَيِّدَنَا مُحَمَّدًا
وَالِهِ وَأَصْحَابَهُ الْجَمْعِينَ كَمَا أَضَعَفَ الْعِبَادَ حَسَنَ الْمَعْرُوفِ بِحَبْلِ عَقْلِهِ

gibi renklerden oluşan zemin üzerine, altınla halkârî¹³ tarzını uyguladılar. Hilyelerde kullanılan renkler sade ve birbiriyle uyumludur; çok canlı ve parlak renkler çok kullanılmaz. Yazı ile tezhiplenecek alanları birbirinden ayırmak için yapılan, hilyenin genel ölçülerine göre 2-4 mm kalınlığındaki cetveller mutlaka altınla yapılır ve her iki tarafına ince siyah çizgiler çekilerek “tahrir”lenir. Çoğu zaman da kuzu adı verilen ince altın ve renkli cetveller ile müzehhep bir görüntü elde edilir.

Hilye tezhibinde kullanılan motifler, dönemlerine göre, rûmîler, çiçek ve bulut motifleri, natüralist tarzda renklendirilen çiçek motifleridir. Özellikle XIX. yüzyılda etkili olan natüralist çiçek ve buketler Barok ve Rokoko unsurlarla bir arada kullanılır. XVIII. yüzyıl sonları ve XIX. yüzyıllarda klasik tezhibin yerini Barok ve Rokoko üslubu almıştır. Bu tarzda yapılmış hilyelerin göbek ve koltuk bölümleri çoğunlukla altın zemin üzerine natüralist çiçek ve rokoko motifleriyle tezhiplenmiş ve altın zemin üzerine ucu kütleştirilmiş iğneye benzer bir aletle bastırılarak iğne perdah adı verilen parlak noktalar yapılmıştır. İç ve dış pervazlar genellikle koyu renk zemin üzerine, altın kullanılarak çiçek, kurdela, fiyonk, şimşeğe benzer kırık çizgiler ve iri yapraklardan oluşan kompozisyonlarla zer-ender-zer tarzında tezhiplenmiştir. XIX. yüzyılda hilye tezhiplerinde en çok tercih edilen çiçek Hz. Muhammed’in sembolü olarak kabul edilen güldür. Gülün kokusunu Hz. Muhammed’in terinin kokusundan aldığına inanılır. (Demiriz, 1986, s. 346)

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda hilye tezhiplerinde Mekke (Mekke-i Mükerrreme) ve Medine (Medîne-i Münnevve ve Ravza-i Mutahhara) minyatürlerinin de paftalar içerisinde yer aldığı görülmektedir. Mekke ve Medine minyatürleri, hilyenin dış üst pervaz ortasındaki alana bazen de besmelenin yazıldığı başmakamın her iki tarafına veya “oklu besmele”nin oku üzerindeki boşluğa, kimi zaman da hilyenin etek kısmındaki koltuklarına yapılmıştır.

Hilyelerde çoğu zaman satır aralarına ve yazılardan kalan boşluklara “beyne’s sûtûr” tezhibi yapılır. Me-tinde cümle bitimlerine altın ve renkle yapılan “du-

rak” adı verilen noktalar, özellikle XIX. yüzyılda oldukça renkli, çekici ve çeşitlidir.

Hilyeler tezhip ve yazı açısından en önemli eserler arasında gelmektedir. (Görsel 8-10) XX. yüzyılın ikinci yarısına doğru hilyeler klasik tarzda tezhiplenmeye başlanmıştır. Bu konuda ilk akla gelen isimler, dönemin tezhip sanatı konusunda önde gelen isimleri Rikkat Kunt (1903-1987) (Görsel 6), Muhsin Demironat (1907-1983) (Görsel 7) ve Mihriban Sözer Keredin (1914-2010)’dir.

Gündüz, Betül; Gündüz, Hüseyin, “Hz. Muhammed’in Özelliklerinin Yazı ile Anlatımı; Hilye-i Şerifeler”, *Lale Dergisi*, S.7, Ocak-Temmuz 2023, İstanbul, s. 46-59

Kaynakça

Acar, Ş. (1999). *Türk Hat Sanatı*. İstanbul: Antik A. Ş.

Demiriz, Y. (1986). *Osmanlı Kitap Sanatında Natüralist Üslupta Çiçekler*. İstanbul: Acar Matbaacılık Tesisleri.

Derman, F. Ç. (1998). “Halkârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 15 İstanbul: TDV Yayınları. 365-367.

Derman, M. U. (2002). *Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi Hat Koleksiyonundan Seçmeler*. İstanbul: Akbank.

Devellioğlu, F. (1984). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.

Taşkale, F. (1990). “Hat Sanatı Yapıtlarından Seçkin Örnekler Hilyeler” *Antik Dekor*, (7), 90-96. Taşkale, Faruk, -Gündüz, Hüseyin, Hilye-i Şerîfe, İstanbul, 2011.

Ünver, A. S. (1939). *Türk Tezyinatında Halkâriye Dair*. İstanbul: Arkitekt Neşriyat

13 hall-kâr, halkâr, halkârî; sulandırılmış altınla çiçek ve yaprak motiflerini uçlara doğru gölgelendirmek suretiyle yapılan süsleme tarzı. Altınla birlikte, hafif renklendirilmiş olanına “şikâf” adı verilir. Halkârî için bk. F. Ç. Derman, 1998, s. 365-367; Ünver, 1939, s. 3-11).